

Agata Barzycka-Paździor

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

ORCID 0000-0002-5044-6452

Kobiety w *Polskim słowniku biograficznym* – wybrane problemy z perspektywy dziewięćdziesięciu lat wydawnictwa

Women in the *Polish Biographical Dictionary*: Selected Issues on the Occasion of Ninety Years of Publication

Published in Krakow since 1935, the *Polish Biographical Dictionary* (PSB) is a classic biographical dictionary, presenting the nation's history through the prism of individual lives. Aspiring to be a 'national biography', PSB – like similar publications of this kind – faces questions about its ability to represent society as a whole, not only in terms of social composition but also gender. In PSB, women's biographies constitute only 6% of its over 28,000 entries. While this proportion is generally consistent with other comparable publications worldwide, it is difficult to consider this result as fully satisfactory. The aim of this article is both to discuss the reasons for this imbalance and to quantitatively and qualitatively characterize women's biographies in the context of the Dictionary's publishing principles. The analysis encompassed 54 volumes of PSB, published between 1935 and 2024, comprising a total of 225 issues. By addressing the selection of individuals (the 'list of entries') chronologically and by subject (the issue of 'representativeness'), the structure of the entries (the 'canon of the PSB biography'), and the language of the narrative (feminatives), the author not only considers the reasons for the limited presence of women's biographies in 'national' biographical dictionaries but also highlights the most important problems faced by such ongoing lexicographic publications. Without overlooking the stereotyping of femininity, female nature, and the roles of mother and wife found in the initial volumes, the author demonstrates the historiographical achievements of the *Polish Biographical Dictionary*, which were accomplished long before the development of systematic studies on women.

Keywords: *Polish Biographical Dictionary*, biographical studies, women

Słowa kluczowe: *Polski słownik biograficzny*, biografistyka, kobiety

Problem reprezentatywności¹ narodowych słowników biograficznych należy do kluczowych zagadnień toczącej się od lat dziewięćdziesiątych XX w. dyskusji na temat adekwatności dotychczasowej formuły tych dzieł wobec „pęknięcia” globalnych, narodowych i społecznych tożsamości we współczesnym świecie². Fundamentalną kwestią dla tego typu wydawnictw, aspirujących do bycia biografiami narodową, staje się ich zdolność do wyobrażenia życia całego narodu, a nie tylko różnorodnie rozumianych elit. W powyższym kontekście mieści się problem niewystarczającej obecności kobiet w narodowych słownikach biograficznych, który wraz z rozwojem badań z dziedziny historii kobiet zyskał merytoryczne wsparcie. Jak słusznie twierdzi Patricia Grimshaw, jego istotą powinno być jednak nie tyle dążenie do ilościowego powiększenia kobiecych biogramów, ile utrwalenie znaczenia kobiet w procesach narodotwórczych, do czego konieczne jest zrozumienie „rasowego i płciowego wymiaru konstrukcji idei «narodu», a także sposobów, w jakie kobiety same były w tę ideę uwikłane”³. Powyższa problematyka jak dotąd nie wzbudziła zainteresowania w polskiej humanistyce, marginalnie zajmującej się zresztą metodologiczno-teoretycznymi problemami słowników biograficznych. Niniejszy tekst będzie więc próbą odpowiedzi na pytania, w jakim stopniu *Polski słownik biograficzny* (PSB), przedstawia rolę kobiet w dziejach i jak wypada na tle innych tego typu wydawnictw na świecie. W jaki sposób opowiada o kobietach i jak kształtują się ich biogramy na tle życiorysów mężczyzn oraz co PSB wniósł do kobiecej biografistyki i historiografii? Podstawę opracowania stanowią 54 tomy PSB⁴, to jest łącznie 225 zeszytów, wydanych w latach 1935–2024. Analiza ma charakter ilościowy oraz jakościowy, lecz jej wyniki traktować należy jako przyczynek do dalszych badań i dyskusji w tym obszarze, które autorka ma nadzieję zainicjować.

Liczby, zasady, historia

Do 2024 r. w 54 tomach PSB ukazało się 28 694 biogramów na ponad 35 tys. stron drobnego dwuszpaltowego druku. W PSB publikowane są biogramy nieżyjących już, zasłużonych postaci, które pozytywnie bądź negatywnie zapisały się w dziejach Polski, począwszy od początków jej państwowości, a zmarłych do końca 2000 r.⁵ Uwzględniane są osoby działające na terenie historycznie zmieniających się granic Polski, w tym obcokrajowcy aktywni w polskim życiu społeczno-polityczno-kulturalnym, a także postacie polskiego pochodzenia aktywne poza granicami kraju⁶. Biogramy kobiet to 1725 życiorysów, co stanowi jedynie 6% wszystkich haseł PSB⁷. Z jednej strony wynik ten nie odbiega znacznie od standardu innych tego typu wydawnictw na świecie: kobiety reprezentowane są na poziomie 6% w *Dictionary of Canadian Biography*⁸, 10% w *Oxford Dictionary of National*

1 W rozumieniu próby dającej wyniki zbliżone do wyników całej populacji.

2 I. McCalman, *Introduction*, [w:] *National Biographies and National Identity: A Critical Approach to Theory and Editorial Practice*, red. I. McCalman, J. Parvey, M. Cook, Canberra 1996, s. iii.

3 P. Grimshaw, *Female Lives and the Tradition of Nation-Making*, [w:] *National Biographies and National Identity*, s. 53.

4 Stan na styczeń 2025 r.

5 A. Romanowski, *Polski Słownik Biograficzny. Przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, Kraków 2010, s. 5.

6 *Ibidem*.

7 Zakład Polskiego Słownika Biograficznego w Krakowie [ZPSB], *Materiały redakcyjne, Lista haseł*.

8 E. Ewan, *Women and the Biographies of Nations: the Biographical Dictionary of Scottish Women*, [w:] *True Biographies of Nations? The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*, red. K. Fox, [Canberra]

*Biography*⁹ czy 12% w pierwszej serii *Allgemeine Deutsche Biographie*¹⁰ (tu dwukrotnie większa reprezentacja kobiet przy wyraźnej tendencji wzrostowej). Z drugiej jednak strony trudno kilkuprocentowy wynik uznać za satysfakcjonujący i w pełni odpowiadający realiom społecznym. Skromna reprezentacja biogramów kobiecych w PSB wynika z kilku przyczyn. Jako pierwszą można wskazać nieobecność kobiet w przestrzeni publicznej, skutek rozdzielania przez wieki kobiecych i męskich obszarów aktywności na sferę publiczną, domową mężczyzn, i prywatną (domową), przynależną kobietom. Druga wiąże się z zaawansowaniem badań w dziedzinie historii kobiet, rzutujących na charakter listy haseł (wiedza o postaciach wartych uwzględnienia), a także na krąg potencjalnych autorów biogramu. Nie bez znaczenia jest także alfabetyczny układ haseł w całej serii (tzw. system angielski), uniemożliwiający przy papierowej edycji uzupełnianie opublikowanych już tomów o odkryte lub pominięte postacie (z powodu cenzury lub dlatego, że żyły w momencie opracowania zeszytu). Stąd brakuje w PSB wielu ważnych biografii, np. Marii Dąbrowskiej czy Wisławy Szymborskiej. Warto także zwrócić uwagę na pewne niedoszacowanie liczby kobiet opisywanych w PSB, gdyż pomijane są zawarte w biogramach głównych bohaterów „podbiogramy”¹¹ ich żon. Oczywiście jest to rodzaj półśrodków i szkoda, że nie powstały osobne hasła o wielu nietuzinkowych kobietach, gdyż użytkownik musi orientować się w koligacjach rodzinnych, aby na nie natrafić. Być może w przyszłości powstaną biogramy: Zofii z Kossakowskich, absolwentki Sorbony, autorki prac przyrodniczych, wspomnianej jedynie w biogramie męża Bolesława Motza¹², Barbary z Andrusikiewiczów (pseud. Kwiatkowska), żony Jerzego Matusa¹³, działaczki Ludowego Związku Kobiet w Krakowie, członkini Komendy Okręgu VI Batalionów Chłopskich, Lidii Szełachowskiej, zamężnej za astronomem Witoldem Ceraskim, jego „wiernej towarzyszki życia i [...] prac naukowych”¹⁴, która według Aleksandra Birkenmajera pomogła mu „odkryć 200 gwiazd zmiennych” [sic!]¹⁵, czy też Urszuli z Morsztynów Dembińskiej, „przedsiębiorczej pionierki przemysłu” i działaczki patriotycznej, żony Franciszka, starosty wolebromskiego¹⁶, albo Franciszki Jesionkówny, zamężnej za Henrykiem Ciemięgą, nazwanej w tegoż biogramie „pionierką ruchu kobiecego na górnym Śląsku”¹⁷. Mężczyźni sporadycznie „dopisywani” są do biogramów żeńskich i w żaden sposób nie da się tego porównać¹⁸. Ciekawym przykładem chęci ocalenia postaci kobiecych jest zamieszczony w t. 12 biogram autorstwa Krystyny Wyczańskiej

2019, s. 138, przyp. 50. Por. 6% w t. 1, w t. 15 – 15%, *Women in the Dictionary of Canadian Biography/Dictionnaire biographique du Canada (DCB/DBC)*, www.biographi.ca/en/special_femmes.html [dostęp 10.04.2025].

- 9 Por. Ch.N. Warren, *Historiography's Two Voices: Data Infrastructure and History at Scale in the Oxford Dictionary of National Biography (ODNB)*, „Journal of Cultural Analytics” 2018, t. 3, nr 1, s. 21.
- 10 Blisko 1/5 z całości haseł *American National Biography* (dane z 2012.) dotyczy już kobiet. Por. S. Warre, *Why Gender Matters. Fostering Diversity in the American National Biography with Lessons Learned from „Notable American Women”*, [w:] *True Biographies*, s. 101.
- 11 Por. życiorys Emilii Knaus (1883–1924) w: J. Setkowicz, *Knaus Karol Maksymilian (1846–1904)*, PSB t. 13, s. 112–114; Konstancji z Lubomirskich w: Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn (1743–1811)*, PSB t. 34, s. 149; Anny Elżbiety z Potockich w: A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef (1673–1751)*, PSB t. 28, s. 71.
- 12 J. Hulewicz, T. Ostrowska, *Motz Bolesław (1865–1935)*, PSB t. 22, s. 161–163.
- 13 J. Hulewicz, *Matus Jerzy (1910–1972)*, PSB t. 20, s. 211–212.
- 14 A. Birkenmajer, *Ceraski Witold Michał (1849–1925)*, PSB t. 3, s. 231.
- 15 Ibidem, s. 231–232.
- 16 J. Sokulski, *Stefan Dembiński (1840–1921)*, PSB t. 5, s. 75.
- 17 E. Szramek, *Ciemięga Henryk (1878–1932)*, PSB t. 4, s. 48.
- 18 Powstaniec styczniowy Edward Maciejewicz został wymieniony przy hasle żony nauczycielki i organizatorki polskiego szkolnictwa w Wilnie, zob. A. Śnieżko, *Maciejewiczowa Julia Kazimiera (1863–1937)*, PSB t. 19, s. 44.

przedstawiający bezimienną bohaterkę Komuny Paryskiej o nazwisku Kawecka-Ladojska¹⁹. Mimo że liczył on tylko 13 wersów tekstu plus 4 bibliografii, nie został dołączony do biogramu męża, Konstantego Kaweckiego²⁰, lekarza, również walczącego we Francji. Dzięki temu Kawecka-Ladojska znalazła się w całkiem sporej grupie biogramów zbrojnie walczących „kobiet wojowniczek”, przekraczających tradycyjne role społeczne i podejmujących działania uważane za typowo męskie.

Świadomość niedostatecznej reprezentacji kobiet w PSB istniała od lat w środowisku historycznym i była poruszana w recenzjach *Słownika* zamieszczanych od 1958 r. w „Kwartalniku Historycznym”. Nie wskazywano jednak, jak temu zaradzić, a jedynie hasłowo prezentowano dane statystyczne i ogólne uwagi. Jan Hulewicz, recenzując dwa zeszyty t. 14²¹, zwracał uwagę, że życiorysy kobiet stanowią w nich jedynie 6% (36 z 464 haseł), a Adam Galos, omawiając t. 19, donosił, że w t. 1 było 59 kobiet (6,8% całości), w t. 9 – 32 (3,6%), a w t. 16 – 30 (5%)²². Konkludował: „Trudno o ostateczne wnioski, ale chyba więcej tu winy naszych dziadów wobec babek, niż nie wyłącznie męskiego zespołu autorsko-redakcyjnego PSB”²³. Jednak, jak pokazał Krzysztof Dunin-Wąsowicz w artykule *Historia najnowsza w XXVI tomie Polskiego słownika biograficznego*²⁴, mała liczba życiorysów kobiet nie wynikała jedynie ze specyfiki dziejowej, ponieważ kobiety nie mogły odgrywać takiej roli w życiu kraju²⁵. Wśród 255 biogramów t. 26 dotyczących historii najnowszej znalazło się tylko 20 biogramów kobiet, czyli mniej niż 9%. Rozczarowany sytuacją Marian Drozdowski mówił nawet o swoistym antyfeminizmie polskiej biografistyki i podkreślał, że miejsce i prestiż kobiet w historii, szczególnie najnowszej „jest funkcją trwałości demokratycznych ideałów występujących w kulturze narodowej”²⁶. Jak widać w Tabeli 1, w perspektywie całości wydawnictwa życiorysy dwudziestowieczne znacznie przeważają liczebnością nad pozostałymi.

Tabela 1. Chronologiczny rozkład życiorysów kobiet w 54 tomach PSB.

Okres	Liczba biogramów
Wiek IX–XV	145
Wiek XVI w. i 1. poł. XVII (do śmierci Władysława IV)	46
2. poł. XVII wieku i 1. poł. XVIII wieku (do śmierci Augusta III)	28
Wiek XVIII (uwzględnia postacie zmarłe w 1. poł. XIX w. do wybuchu powstania listopadowego)	76
Wiek XIX	361
Wiek XX	1070

Oprac. A. Barzycka-Paździor

19 A. Kozyra, *Polki w życiu politycznym Francji w XIX i XX wieku*, red. Z. Judycki, T. Skoczek, Warszawa 2016, s. 30.

20 B. Seyda, *Kawecki Konstanty Władysław (1841–po 1875)*, PSB t. 12, s. 246.

21 J. Hulewicz, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV/2–4, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 185.

22 A. Galos, *Polski Słownik Biograficzny*, tom XIX, „Kwartalnik Historyczny” 1976, r. 83, nr 1, s. 119.

23 Ibidem.

24 K. Dunin-Wąsowicz, *Historia najnowsza w XXVI tomie Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, r. 91, nr 1, s. 151–154.

25 Ibidem, s. 152.

26 M.M. Drozdowski, [Recenzja t. 15 PSB], „Kwartalnik Historyczny” 1972, r. 79, nr 2, s. 404.

Chcąc uniknąć relatywizmu, należy podchodzić ostrożnie do zestawień życiorysów kobiet w poszczególnych tomach. Uwagę na to zwracał już Stefan Kieniewicz, szacując liczbę kobiet w poszczególnych tomach przeciętnie na poziomie 5% z możliwym wzrostem, gdy alfabetycznie „przychodzi kolej na rozrodzony jakiś ród magnacki, liczący szereg znakomitych dam okresu rokoka”²⁷. Analogiczne odnosi się to do licznych życiorysów księżnych i królowych, zamieszczanych pod imieniem – jak w przypadku 24 Ann w t. 1 czy 26 Elżbiet w t. 6. Dlatego z dystansem należy podchodzić do choćby takich optymistycznych uwag, jak te recenzujących t. 12 PSB Barbary i Eugeniusza Olszewskich, piszących o „zmniejszeniu maskulinizacji słownika”, oraz ocen krytycznych mówiących o słabym wzroście ilościowym biografii kobiecej. Celnie komentuje sprawę Włodzimierz Dworzaczek, porównując dwukrotnie prawie spadek życiorysów kobiet (30) w t. 14 w stosunku do t. 1 (59). Pisząc o pozornym regresie biografii kobiet w PSB, zauważa, że 41 z 59 biogramów to właśnie życiorysy członkiń dynastii, a więc nieświadczące o awansie społecznym tej płci, dodając: „Co się jednak będzie działo w tomach, dajmy na to, na literę P czy S, to zobaczą nasze wnuki”²⁸.

W tym miejscu warto także zadać pytanie o możliwości zaistnienia kobiecych biogramów w kontekście genezy PSB. Czy jego pomysłodawcy dostrzegali jakiegokolwiek przesłanki i odczuwali potrzebę zwrócenia uwagi na kobiece bohaterki w dziejach, czy też stwarzali kategorie otwarte/zamknięte dla obu płci? Potencjalnie szeroka możliwość utrwalenia kobiecych biografii w PSB nie była od początku przesądzona. Forsowana przez lwowskich historyków i przedstawiona 24 listopada 1928 r. przez prezesa Stanisława Zakrzewskiego w trakcie obrad Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego koncepcja słownika biograficznego Polski obejmującego jedynie lata 1772–1918, stwarzała dla kobiet dość ograniczone perspektywy²⁹. Podkreślić jednak należy, że dzięki zabiegom Władysława Konopczyńskiego, inicjatora i pierwszego redaktora naczelnego PSB, forsującego już na posiedzeniu krakowskiego Koła Towarzystwa Historycznego (17 marca 1921 r.) koncepcję słownika obejmującego wszystkie epoki historyczne³⁰, powstało wydawnictwo poświęcone nie tylko „bohaterom”, którzy liczyć mogli na indywidualne opracowania biograficzne, lecz także postaciom mniej znanym, z tzw. drugiego planu. Z perspektywy lat trzydziestych to właśnie ta kategoria postaci „wielokrotnie wydobytych i ocalonych od zapomnienia” stwarzała potencjalną przestrzeń dla wprowadzenia kobiet na karty PSB. Niestety postawa samego Konopczyńskiego wobec kobiecych bohaterek niekiedy rozczarowuje. Przykładowo w artykule *O polską biografie narodową*³¹ opublikowanym w okresie zabiegów o słownik w „Przeglądzie Warszawskim” w 1922 r., motywując potrzebę stworzenia długofalowej publikacji biograficznej w formie słownika, czasopisma lub serii biograficznej i przytaczając liczne nazwiska istotnych w dziejach Polski postaci (począwszy od królów po współczesnych), nie wymienił ani jednej kobiety, choćby Jadwigi Andegaweńskiej czy Emilii Plater³².

27 S. Kieniewicz, *Polski Słownik Biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1979, r. 86, nr 1, s. 152 (Referat wygłoszony na sesji naukowej 28.02.1978 r. z okazji 25-lecia „Kwartalnika Historycznego”).

28 W. Dworzaczek, *Polskiego słownika biograficznego tom XIV*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, r. 80, nr 2, s. 383–390.

29 E. Orman, *Eighty-Five Years of The Polish Biographical Dictionary at 17 Sławkowska Street, Cracow*, „Acta Poloniae Historica” 2020, t. 121, s. 213.

30 P. Biliński, *Władysław Konopczyński „boje” o kształt Polskiego słownika biograficznego w latach 1928–1939*, „Klio Polska” 2015, t. 7, s. 108. Por. literaturę o PSB, ibidem, s. 107, przyp. 1.

31 W. Konopczyński, *O polską biografie narodową*, „Przegląd Warszawski” 1922, r. 1, nr 5, s. 161–169.

32 Podobnie sprawa kobiet została przemilczana przez Kazimierza Lepszego w artykule *O polską biografie narodową (Wznowienie polskiego słownika biograficznego)*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, r. 64, nr 3, s. 196–208.

Natomiast gdy na początku lat trzydziestych kierowany przez niego zespół³³ rozpoczął przygotowania do wydawania PSB³⁴, poczynając od tworzenia biograficznej kartoteki po wypracowanie zasad wydawniczych, zwrócono uwagę na ten problem. Kategoria „kobiety” została odręcznie dopisana na końcu maszynopisu liczącej 35 kategorii listy³⁵ postaci mających trafić do słownika. Trudno jednoznacznie powiedzieć, czy uwzględnienie „kobiet” było wyrazem potrzeby zwrócenia uwagi na ich rolę w dziejach, czy też – co wydaje się bardziej prawdopodobne – odnosiło się do kobiet formalnie nie działających na polu społecznym i politycznym, lecz mających wpływ na ówczesną rzeczywistość. Jednym słowem definiowało kategorię pań niemieszczących się w pozostałych kategoriach. Przykładem biografii należących bowiem do tej drugiej kategorii są biogramy arystokratek, które angażowały się w działalność filantropijną (m.in. ordynatowej nieświeskiej Marii Róży z Branickich Radziwiłłowej³⁶), właścielek i fundatorek szkół (m.in. z Wandy Koczorowskiej z Rotkiewiczów³⁷), pamiętnikarek (m.in. Heleny Apolonii z Massalskich³⁸ i Wirydianny z Radolińskich Fiszerowej³⁹), a także kobiet prowadzących działalność gospodarczą (Tekli z Raciborskich Mateckiej⁴⁰, właścicielki drukarni i księgarni w Krakowie, oraz Urszuli Łazarewiczowej⁴¹, właścicielki domu mód). Szczególną grupę stanowią także kobiety związane z władcami, czyli żony i kochanki. W taki sposób na łamy PSB trafiła Esterka, która w nagłówku biogramu, liczącego zresztą jedynie 20 wersów (w tym 6 bibliografii), scharakteryzowana została jako „kochanka Kazimierza Wielkiego”⁴². W podobny sposób anonowano: Barbarę Gizę („kochankę Zygmunta Augusta”)⁴³, Elżbietę z Szydłowskich Grabowską („kochankę Stanisława Augusta”)⁴⁴, Zofię Oborską z Potoczek („kochankę księcia Józefa Poniatowskiego”)⁴⁵ czy Mariannę Lubomirską („metresę Augusta II”)⁴⁶. W ogóle istnieje w PSB spora grupa biogramów, w których pojawia się wątek zakulisowego wpływu kobiet na politykę mężczyzn, co niejako dodatkowo uzasadniało uwzględnienie tych kobiet w słowniku. W większości odnosi się to do osób żyjących od średniowiecza do XVIII w. Wśród nich warto zwrócić uwagę na biogram litewskiej księżniczki Aleksandry⁴⁷, siostry Władysława II Jagiełły, cieszącej się jego „specjalną przychylnością”, czy biogramy Anny Wazówny, według Lepszego wpływającej na

33 Konopczyński zaangażował zespół pięciu młodych historyków, w tym swoich uczniów Helenę Waniczkównę (późniejszą żonę Henryka Wereszyckiego) i Kazimierza Lepszego, do wstępnych prac nad *Słownikiem*. W ciągu roku przygotowali spis z tysiącami nazwisk.

34 Dnia 9.01.1931 r. zarząd Akademii Umiejętności w Krakowie uchwalił regulamin wydawnictwa *Słownika*, według którego miały nim kierować cztery organy: Komisja Wydawnicza, Rada Słownika, Komitet Redakcyjny i Redaktor Główny z pomocą biura. Rada Słownika na pierwszej sesji 24.10.1931 r. uchwaliła pierwsze zasady wydawnicze, rozwinęte przez Komitet w szczegółowy program.

35 ZPSB, Teczka I, Zasady wydawnictwa Polskiego słownika biograficznego (projekt 1931) ułożony przez Komitet Redakcyjny 1931 r. – dodatek „grupy specjalne w czasach porozbiorowych” wraz ze wzorem fiszki do kartoteki.

36 A. Biernacki, *Kocziwiłłowa Maria Róża (1863–1941)*, PSB t. 30, s. 412–413.

37 L. Sługocka, *Koczorowska Wanda (1845–1927)*, PSB t. 13, s. 238.

38 B. Krakowski, *Ligne Helena Apolonia (1763–1815)*, PSB t. 17, s. 322–323.

39 A.M. Skałkowski, *Fiszerowa Wirydianna (zm. 1826)*, PSB t. 7, s. 24–25.

40 J. Pachonński, *Radziwiłłowa Tekla (ok. 1765–1812)*, PSB t. 20, s. 176–177.

41 I. Turnau, *Łazarewiczowa Urszula (2. poł. XVIII w.)*, PSB t. 18, s. 287–288.

42 Z. Kaczmarczyk, *Esterka (XIV w.)*, PSB t. 6, Kraków 1948, s. 299.

43 Z. Wdowiszewski, *Giza Barbara (zm. 1589)*, PSB t. 8, s. 15–16.

44 W. Dzwonkowski, S. Wasylewski, *Grabowska Elżbieta (1748/9–1810)*, PSB t. 8, s. 475–476.

45 M. Czaplińska, *Oborska Zofia (ok. 1787–1857)*, PSB t. 13, s. 432–434.

46 J. Gierowski, *Lubomirska Marianna (ok. 1685–1730)*, PSB t. 17, s. 632.

47 K. Piotrowicz, *Aleksandra (zm. 1434)*, PSB t. 1, s. 66–67.

brata Zygmunta⁴⁸ i „odgrywającej dużą jak na kobietę rolę w sprawach politycznych”, a także Elżbiety Rakuszanki, która „stworzyła w znacznej mierze program dynastycznej polityki Kazimierza Jagiellończyka”⁴⁹. Bywało jednak i tak, że w biogramie podważano przypisywaną postaci stereotypowo rolę sterującej mężem, jak miało to miejsce w biogramie królowej Marii Kazimiery. W tym jednym z najlepszych i najdłuższych kobiecych życiorysów w PSB Adam Kersten, zaznaczył, że „historiografia nie przecenia jej znaczenia: to raczej publicystyka utrwaliła mit o podporządkowaniu Sobieskiego woli żony i politycznej jej roli”⁵⁰.

Niezależnie jednak od motywacji wyróżnienie kobiet w pracach przygotowawczych PSB stanowi ważny, a zdecydowanie niedoceniany moment dla rozwoju kobiecej biografistyki słownikowej. Przez lata, na długo przed rozwinięciem systematycznych badań w tym zakresie to właśnie na łamach PSB ukazywały się pierwsze i często jedyne krytyczne biografie postaci kobiecych. Wprawdzie słowniki biograficzne poświęcone wyłącznie kobietom zaczęto wydawać w Polsce już po 1945 r., ale ze względu na specyfikę czasów stalinowskich miały one charakter propagandowy, a w latach kolejnych (1958–1971) nie ukazał się już jeden ani jeden tego typu słownik⁵¹. Dopiero po 1987 r. można mówić o regularnym pojawianiu się tego typu publikacji, a współcześnie o ich dużym upowszechnieniu. Zazwyczaj jednak dominuje w nich ujęcie dziedzinowe i regionalne, co wpływa na warstwę informacyjną hasła. Natomiast PSB w równym stopniu powinien ukazać wszystkie aspekty działalności danej postaci (nie tylko stanowiącą jej domenę), dzięki czemu pełniej pokazuje jej znaczenie w dziejach i pamięci historycznej.

Hasła w PSB opierają się na tekście autorskim, sygnowanym podpisem twórcy lub twórców, a ich finalny kształt jest wynikiem złożonego procesu redakcyjno-recenzyjnego. Dotychczasowe grono współpracowników słownika liczy około 4 tysiące osób, wśród których 83 badaczy jest autorami biogramów kobiet (samodzielnie lub we współautorstwie), stanowiąc więc około 2% wszystkich autorów. Jak dotąd najwięcej życiorysów kobiet opracował warszawianista Stanisław Konarski (1923–2007), który od 1964 r. do śmierci opublikował (w tomach od 11 do 44) łącznie 337 biogramów, w tym 44 hasła (dwa we współautorstwie z Adamem Próchnikiem i Adamem Krajewskim⁵²) poświęcone bohaterkom z przełomu XIX i XX w. Wśród nich dominowały biografie kobiet związanych z Warszawą i obszarem zaboru rosyjskiego, a po 1918 r. aktywnych na polu społecznym, niepodległościowym czy zawodowym. Drugą autorką pod względem ilości haseł kobiecych jest polonistka Cecylia (Celina) Gajkowska (1924–2025), która dla PSB opracowała 28 życiorysów literatek, poetek, dziennikarek i wydawczyń prasy z okresu XIX–XX w. Biogramy kobiet stanowią ponad 40% wszystkich opracowanych przez nią haseł dla PSB, publikowanych w latach 1964–2002 z niewielkimi przerwami od t. 11 do t. 41. Pierwszą trójkę autorów zamyka prekursorka badań nad dziejami kobiet w Polsce Dionizja

48 „Gdy tylko trzeba było powziąć ważniejszą decyzję, młodzutki król zamykał się w komnatach ze swą siostrą i przebywającymi na dworze Szwedami i dopiero po zasięgnięciu ich opinii komunikował Polakom swoje zdanie”, K. Lepszy, *Anna Wazówna (1568–1625)*, PSB t. 1, s. 133–134.

49 J. Garbacik, *Elżbieta Rakuszanka (1436–1505)*, PSB t. 6, s. 249–254.

50 A. Kersten, *Maria Kazimiera de la Grange d’Arquien (1641–1716)*, PSB t. 19, s. 637–644.

51 M. Skalska-Zlat, *Poświęcone kobietom słowniki i biografie zbiorowe wydane w Polsce od 1945 roku*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 348–349.

52 A. Próchnik, S. Konarski, *Gomólińska Maria Leontyna (1866–1935)*, PSB t. 8, s. 273–274; S. Konarski, J. Krajewski, *Ochorowiczowa Jadwiga Teresa (ok. 1830–1878)*, PSB t. 23, 1978, s. 505.

Wawrzykowska-Wierciochowa (1908–1997), której autorstwa są 23 biogramy (jeden we współautorstwie z Józefem Z. Białkiem). W PSB debiutowała w t. 7 (1948–1958), biogramem nauczycielki i przełożonej pensji Józefy z Herknerów Gagatnickiej⁵³. Systematycznie publikowała do t. 16 (z 1971 r.), by po dziewięcioletniej przerwie wrócić na łamy Słownika w t. 25 i 27. Warto podkreślić, że jako jedyna z powyższej trójki opracowała dla PSB wyłącznie biografie kobiet. Ich bohaterkami były m.in. patriotki, uczestniczki powstań narodowych, nauczycielki, tłumaczki, działaczki społeczno-oświatowe oraz aktywistki ruchu kobiecego XIX/XX w. Wawrzykowska-Wierciochowa opracowywała nie tylko biografie wpływowych postaci, takich jak Irena Kosmowska⁵⁴, działaczka niepodległościowa i posłanka na Sejm Ustawodawczy II RP, czy Anna Czesława Paradowska⁵⁵, publicystka i senatorka II RP, działaczka międzynarodowego kobiecego ruchu zawodowego i ruchu na rzecz pokoju, lecz także niszowych postaci jak m.in. Elżbieta Kiewnarska⁵⁶, autorka popularnych w dwudziestoleciu międzywojennym książek kucharskich. W czołówce autorów publikujących biografie kobiet znajduje się także Rościśław Skręt (1926–2002), historyk i literaturoznawca, od 1972 r. redaktor PSB, w którym opublikował łącznie 175 biogramów, w tym 24 przedstawiające kobiety⁵⁷. Niestety nie dostrzega się szerszej współpracy z historykami/badaczami specjalizującymi się w biografistyce kobiet. Dotyczy to zarówno prekursorów tych badań, jak i współczesnych badaczy tej dziedziny. Jedynie cztery biogramy zostały napisane przez dwie inne pionierki historii kobiet w Polsce. Po dwa teksty opublikowała zajmująca się lwowskimi mieszczańkami Łucja Charewiczowa (1897–1943)⁵⁸, publicystka i działaczka ruchu kobiecego, oraz Maria Bruchnalska (1869–1944)⁵⁹, badająca udział kobiet w powstaniach narodowych, pierwszej wojnie światowej i obronie Lwowa (1918–1919). Nieco lepiej wyglądała współpraca z zajmującym się problem kobiecej edukacji historykiem oświaty i wychowania Janem Hulewiczem (1907–1980), który dla PSB opracował 10 artykułów dotyczących pań – w tym cenny biogram Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit⁶⁰, będący *de facto* pierwszą jej krytyczną biografią, oraz działaczki niepodległościowej i postanki Wandy Pełczyńskiej⁶¹, a także zupełnie nieznaną działaczki kobiecego ruchu ludowego Idy Kotowej⁶².

53 D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Gagatnicka Józefa (1859–1938)*, PSB t. 7, s. 209.

54 Eadem, *Kosmowska Irena (1856–1932)*, PSB t. 14, s. 236–237.

55 Eadem, *Paradowska Anna Czesława (1879–1962)*, PSB t. 25, s. 192–194.

56 Eadem, *Kiewnarska Elżbieta (1871–1944)*, PSB t. 12, s. 442–443.

57 W grupie autorów, którzy opublikowali w PSB 10–19 życiorysów kobiet, znajdują się tacy badacze jak: Kazimierz Jasiński (1920–1997) – 18 biogramów, Alicja Pacholczykowa – 18, Krystyna Pieradzka (1908–1986) – 16, Stanisław Dąbrowski (1889–1969) – 14, Zbigniew Jabłoński (1926–1984) – 15, Marek Getter (1930–2002) – 15, Teresa Ostrowska (1928–2013) – 11, Józef Z. Białek (1930–2018), Aleksander Śnieżko (1896–1975), Elżbieta Orman – 10. Dziewięć i mniej biogramów napisali: Zofia Dłużewska-Kańska (1900–1979), Andrzej Biernacki, Irena Łapinowa (ur. 1892), Zbigniew Wiłski (1934–1995), Ligia Hayto, Janina Pudełek (1930–2004) – po 9; Zofia Kozłowska-Budkowa (1893–1986), Marian Tyrowicz (1901–1989), Bronisław Włodarski (1895–1974), Anna Strzelecka (1903–1975), Leonard Dubacki (1928–2018), Henryk Mościcki (1881–1952) – po 8, Barbara Berger (1944–2024) – 7, Władysław Hordyński (1908–1968) i Mieczysław Rulikowski (1881–1951) – po 6, Konopczyński i Jerzy Wyrzowski (1930–2018) – po 5.

58 Ł. Charewiczowa, *Daniłowiczowa Zofia (ok. 1590–1634)*, PSB t. 4, s. 417–418; eadem, *Daniłowiczówna Dorota (ok. 1607–1687)*, PSB t. 4, s. 418–419.

59 Jej autorstwa są tylko dwa biogramy: *Badeniowa Seweryna (1812–1878)*, PSB t. 1 i *Brzozowska Eliza (zm. 1857)*, PSB t. 3, s. 58.

60 J. Hulewicz, *Kuczalska-Reinschmit Paulina (1859–1921)*, PSB t. 16, s. 69–70.

61 Idem, *Pełczyńska Wanda Izabela (1894–1976)*, PSB t. 25, s. 566–568.

62 Idem, *Kotowa Ida (1884–1965)*, PSB t. 14, s. 478–479.

Kanon PSB a biogram kobiety

Biogramy kobiet jako hasła PSB są naukowymi artykułami biograficznymi, o narracyjnej strukturze, wychodzącymi poza prosty schemat hasła encyklopedycznego. Pod względem formy biogramy kobiet nie odbiegają od kompozycji i układu biogramów mężczyzn⁶³. Każde hasło składa się z nagłówka, biografii i bibliografii. Pierwszy element zawiera podstawowe dane o postaci, jak nazwisko (nazwiska), imiona w kolejności od pierwszego formalnie używanego, lata życia i słowa kluczowe opisujące aktywność postaci. Z pozoru oczywista kwestia nazwiska w przypadku kobiet staje się bardziej skomplikowana. W założeniu Konopczyńskiego kobiety powinny być umieszczane w słowniku pod ostatnim używanym nazwiskiem. Dlatego szukając biogramu polsko-węgierskiej bohaterki powstania krakowskiego i węgierskiej Wiosny Ludów Apolonii Jagiełło⁶⁴ pod „J”, zostajemy odesłani do mającego powstać hasła Tochman Apolonia, czyli pod nazwisko przyjęte po mężu. Podobnie życiorys pisarki i filantropki Marii Czartoryskiej ukaże się dopiero pod hasłem „Wirtemberska Maria”, choć jej mąż figuruje już w PSB jako „Ludwik książę Wirtemberski”⁶⁵, a biogramu pianistki i mecenaszki sztuki Marii Kalergis⁶⁶ nie znajdziemy w tomie z literą K (gdzie jedynie pojawił się odsyłacz), tylko pod „Muchanow Maria”, czyli nazwiskiem drugiego męża. Powyższą praktykę, kiedy już *de facto* nie była używana, skrytykował w 1982 r. Zdzisław Jabłoński. Powołując się na przykłady Konstancji Gładkowskiej, młodzieńczej miłości Fryderyka Chopina, której biogram opublikowano pod hasłem Grabowska⁶⁷, aktorki Ireny Solskiej, figurującej jako Grosserowa Karolina Flora⁶⁸, oraz życiorysu Gabrieli Zapolskiej, zamieszczonego pod nazwiskiem ostatniego jej męża jako Janowska Maria Gabriela⁶⁹, pokazał że umieszczone zostały w słowniku pod nazwiskami, których nie używały i pod którymi nie były znane⁷⁰, przez co komplikuje się do nich dostęp⁷¹. Choć współcześnie obowiązuje zasada umieszczania kobiet już pod nazwiskami, pod jakimi zasłynęły, to niejednokrotnie brakuje jednak konsekwencji. Wspomniany biogram Pauliny Mękarskiej powinien ukazać się raczej pod Minck Paule⁷², gdyż pod takim nazwiskiem działała i była znana we Francji, z ewentualnym odnośnikiem do Mękarska Paulina. Również pierwsza polska medalistka olimpijska, znana jako Hanna Konopacka, figuruje w PSB pod nazwiskiem męża jako Halina Szczerbińska⁷³. Różnorodność i brak konsekwencji zapisu jest sporym utrudnieniem dla użytkowników *Słownika*. Nie zawsze wynika to z niedopatrzania, a często jest świadomym zabiegiem redakcji, starającej się umieścić postać pod „wariantem” nazwiska postaci pominięte we wcześniejszych tomach. Wielokrotnie przy nazwisku mężatek pojawia się także nazwisko rodowe, co w 1971 r. Bogusław Ra-

63 O zasadach opracowania życiorysów zob. *Instrukcja wydawnicza*, www.psb.pan.krakow.pl/wp-content/uploads/2023/11/wskazowki_dla_autorow_2.pdf [dostęp 10.01.2024].

64 Zob. PSB, t. 10, s. 313.

65 A. Zahorski, *Ludwik ks. Wirtemberski (1756–1817)*, PSB t. 18, s. 103–105.

66 S. Kieniewicz, *Muchanow Maria Ludwika (1822–1874)*, PSB t. 22, s. 238–240.

67 S. Dąbrowski, *Grabowska Konstancja (1810–1889)*, PSB t. 8, s. 477.

68 Idem, *Grosserowa Karolina Flora (1875–1958)*, PSB t. 9, s. 8–10.

69 J. Czachowska, *Janowska Maria Gabriela (1857–1921)*, PSB t. 10, s. 557–559.

70 S. Kieniewicz, *Zeszyt 47 Polskiego Słownika Biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, r. 72, nr 2, s. 425.

71 Z. Jabłoński, *Ludzie sceny w dwudziestu pięciu tomach „Polskiego Słownika Biograficznego”*, „Kwartalnik Historyczny” 1982, r. 89, nr 1, s. 99.

72 P. Minck, *Communarde et féministe, 1839–1901: Les mouches et les araignées, Le travail des femmes, et autres textes*, wstęp A. Dalotel, Paris 1981.

73 M. Rotkiewicz, *Szczerbińska Halina (1900–1989)*, PSB t. 47, s. 401–403.

tusiński krytykował: „Nie można przecież np. raz wciągając do hasła nazwiska panieńskie kobiet (np. E. Jaraczewska z Krasińskich lub L.M. Jędrzejewiczowa z Chopinów), a innym razem je pomijać (np. M.G.S. Janowska czy A. Jakubowska)”⁷⁴. Ponadto często spotykaną praktyką w PSB jest stosowanie formy nazwiska związanej ze stanem cywilnym bohaterki. Panieńskie odojcowskie wersje nazwiska z końcówką „-ówna” lub mężatek z końcówką „-owa” pojawiają się nawet przy postaciach zmarłych w drugiej połowie XX w., kiedy formalnie nie obowiązywała już taka forma zapisu, chociaż nadal była używana. Nie zawsze spotykało się to z akceptacją. W opinii Ratusińskiego Józefa Jotejkówna powinna figurować „w brzmieniu metryki, czyli jako Joteyko”⁷⁵ i w związku z tym znaleźć się przed biogramem brata Tadeusza. W myśl zasad PSB biogramy królowych i księżniczek, podobnie jak ich męskich odpowiedników, umieszczane są pod imieniem⁷⁶, co wzbudziło obiekcję Ryszkiewicza: „Któż np. domyśli się, żeby Joannę Grudzińską szukać pod Joanna, wbrew powszechnie stosowanej praktyce (we wszystkich encyklopediach i wykazach księżna Łowicka figuruje pod swym nazwiskiem rodzowym)”⁷⁷.

Kolejnym elementem nagłówka są tzw. słowa kluczowe, charakteryzujące m.in. rodzaj aktywności postaci, jej wykształcenie, stanowisko i zawód. Najczęściej występującymi słowami kluczowymi w biogramach kobiet są: nauczycielka – pojawia się 106 razy, aktorka i działaczka (oświatowa, społeczna) – 78, tłumaczka – 72, malarka – 68, literatka – 54, żona – aż 43, pisarka i śpiewaczka – po 25, założycielka – 22, dyrektorka – 18, posłanka – 16, właścicielka i kasztelanowa – po 13, lekarka i popularyzatorka, np. wiedzy⁷⁸, czytelnictwa⁷⁹, polskiej kultury za granicą⁸⁰ – po 11, działaczka niepodległościowa – 10, księżna, pielęgniarka – po 8⁸¹, uczestniczka powstania – 7, działaczka ruchu kobiecego i ludowego – po 4, kurierka – 3, sawantka – 2, podróżniczka – 2, działaczka filantropijna/charytatywna (działaczka na polu charytatywnym) – 2⁸². Zazwyczaj postać określona bywa kilkoma rzeczownikami, a niekiedy opisową charakterystyką, np. „organizatorka salonu”⁸³ czy „bojowniczką o sprawę oświaty kobiet”⁸⁴. W wielu biogramach kobiet natrafiamy na osobliwą formę opisu działalności, ukazującą pewne trudności ze znalezieniem odpowiednich słów wprowadzających w charakter postaci. W tym kontekście warto wspomnieć frazy z nagłówka biogramu Seweryny Badeniowej, przedstawionej jako „filantropka [która – dop. A.B.P.] zyskała na gruncie Lwowa jako społeczna pracownica imię niezapomniane”⁸⁵, pielęgniarki Perel [Józefa] Singer⁸⁶ wprowadzonej jako „pierwowzór Racheli

74 B. Ratusiński, *Nad „Polskim Słownikiem Biograficznym”*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 172.

75 Ibidem, s. 167.

76 Ponadto różnorodne formy zapisu imienia pojawiają się u osób duchownych, m.in. siostr zakonnych, oraz związanych z kultem religijnym – świętych i błogosławionych.

77 A. Ryszkiewicz, *Polski Słownik Biograficzny*, tom XI, „Kwartalnik Historyczny” 1966, r. 73, nr 3, s. 776.

78 H. Kiepuska, *Morzycka Faustyna (1864–1910)*, PSB t. 22, s. 29–31; J. Kubiatowski, W. Piotrowski, *Sadzewiczowa Maria (1881–1957)*, PSB t. 34, s. 322–323.

79 S. Konarski, *Muklanowicz Wiktoria (1876–1938)*, PSB t. 22, s. 256.

80 N. Canova, *Ogonowska Malwina (1834–1893)*, PSB t. 23, s. 641–643; C. Bąk-Koczarska, *Rodgers-Włoch Violet Annie (1914–1978)*, PSB t. 31, s. 354–355.

81 Inną kwestią jest występowanie tych słów w biogramach – np. przynajmniej w 21 przypadkach można przeczytać o wykonywaniu pracy pielęgniarki przez bohaterki w tekście biogramu, np. przez lekarki czy działaczki niepodległościowe podczas wojny czy społeczne podczas epidemii.

82 A. Śnieżko, *Kostrowicka Salomea (1848–1919)*, PSB t. 14, s. 360.

83 S. Konarski, *Sobańska Maria Zofia (1865–1951)*, PSB t. 39, s. 412–414.

84 *Idem*, *Machczyńska Antonina (1837–1919)*, PSB t. 18, s. 626–627.

85 M. Bruchnańska, *Badeniowa Seweryna (1812–1878)*, PSB t. 1, s. 211.

86 R. Węgrzyniak, *Singer Perel (Józefa) (1879–1955)*, PSB t. 37, s. 542–543.

z «Wesela» Stanisława Wyspiańskiego”, kasztelanowej kijowskiej Rozalii z Chodkiewiczów Lubomirskiej, anonsowanej jako „dama salonów Warszawy i Paryża, zamieszana w działalność kontrrewolucyjną we Francji”⁸⁷, czy wspomnianej już Marii Kalergis (Muchanow), nazwanej „egerią salonów europejskich”⁸⁸. Wielu pól aktywności postaci nie wymieniano w stopce (nagłówku) biogramu, można się było o tym dowiedzieć dopiero z lektury całego tekstu. Ciekawym przykładem w aspekcie pisanej w PSB historii kobiet jest kategoria pionierek, czyli prekursorok w różnych dziedzinach, która w nagłówku biogramu pojawia się 6 razy, w tym trzykrotnie w odniesieniu do pionierek wychowania fizycznego kobiet⁸⁹. Motyw pionierskości pojawia się także w tekstach biogramów takich jak Heleny Heryng⁹⁰, żony Zygmunta Samuela, jednej z pierwszych działaczek socjalistycznych, malarki Janiny Paszkowskiej⁹¹ – pierwszej studentki z uzyskanym absolutorium (w 1907 r.) w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, Józefy Joteykówny⁹² – pierwszej kobiety na katedrze w Collège de France, biochemiczki Marii Sarneckiej-Keller⁹³, pierwszej prorektor UJ, oraz Magdaleny Sokołowskiej⁹⁴, lekarki i socjolożki, prekursorki myśli feministycznej w naukach społecznych, a także Karoliny Proniewskiej⁹⁵ – pierwszej poetki na Żmudzi.

Dobór słów kluczowych nie jest w pełni sformalizowany zarówno pod względem merytorycznym, jak i językowym. Na przykład w biogramach mężczyzn stosuje się zamiennie określenia „powstaniec” i „uczestnik powstania”. Trudno dopatrzeć się merytorycznych argumentów rozróżniających oba pojęcia, być może różnica wynika ze sposobu zaangażowania w powstanie (zbrojnie lub pomocniczo). W przypadku kobiet walczących w powstaniach jedyną formą pozostaje „uczestniczka powstania”, chociaż istnieje poprawne językowo określenie „powstanka”⁹⁶. Zastanawiające jednak bywa, dlaczego w niektórych przypadkach niekonsekwentnie używa się pojęcia „żołnierz AK”⁹⁷ w odniesieniu do kobiet służących w Armii Krajowej w stopniu wojskowym, pisząc czasami jedynie zdawkowo „działaczka ZWZ/AK”⁹⁸ czy „członek AK”⁹⁹. Z powyższym problemem wiąże się kwestia użycia feminatywów, która dotyczy nie tylko słów kluczowych, a w ogóle języka biografii. Z jednej strony obok żeńskich form nazw zawodów i funkcji, jak np. dyrektorka¹⁰⁰, adwokatka¹⁰¹, posłanka¹⁰², występują ich męskie formy, a z drugiej obok kobiet matematyków¹⁰³ mamy historyczki sztuki¹⁰⁴ i geografki¹⁰⁵. Co ciekawe, różne formy spotyka się

87 A. Zahorski, *Lubomirska Rozalia (1768–1794)*, PSB t. 17, s. 633.

88 S. Kieniewicz, *Muchanow Maria*, s. 238.

89 J. Hulewicz, *Kuczalska-Reinschmit Paulina (1859–1921)*, PSB t. 16, s. 69–70.

90 Red., *Heryngowa Helena (1859–1916)*, PSB t. 9, s. 482.

91 M. Zakrzewska, *Paszkowska Janina Matylda (1884–1973)*, PSB t. 25, s. 282–284.

92 S. Konarski, *Joteykówna Józefa (1866–1928)*, PSB t. 11, s. 297–300.

93 P. Tomasiak, *Sarnecka-Keller Maria (1925–1984)*, PSB t. 35, s. 203–204.

94 Red., *Sokołowska Magdalena Marianna (1922–1989)*, PSB t. 40, s. 100; K. Toporowicz, *Mayówna Jadwiga (1863–1943)*, PSB t. 20, s. 282–283; idem, *Rudnicka Elżbieta (1891–1979)*, PSB t. 32, s. 609–610.

95 C. Gajkowska, *Proniewska Karolina Anna (1828–1859)*, PSB t. 28, s. 504–505.

96 *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*, red. A. Małocha-Krupa, Wrocław 2015, s.v. powstanka.

97 J. Hulewicz, *Pełczyńska Wanda Izabela (1894–1976)*, PSB t. 25, s. 566–568.

98 S. Konarski, *Sosnowska Halina Maria (1894–1973)*, PSB t. 40, s. 540–543.

99 Idem, *Nieniewska Halina (1890–1942)*, PSB t. 23, s. 40–41.

100 L. Grochowski, *Rościszewska Marcelina Józefa (1875–1949)*, PSB t. 32, s. 273–274.

101 Zob. M. Ryńca, *Sukiennicka Halina (1900–1998)*, PSB t. 45, s. 394; M. Ryńca, *Sztukowska Helena (1901–1985)*, PSB t. 49, s. 122.

102 Z. Landau, *Papiewska Anna Wanda (1883–1974)*, PSB t. 25, s. 172.

103 K. Kasprzyk, *Schlauch Margaret (1898–1986)*, PSB t. 35, s. 514–516 (informacja o jej starszej siostrze).

104 A. Misiąg-Bocheńska, *Furmankiewiczówna Kazimiera (1888–1945)*, PSB t. 7, s. 186.

105 A. Chalubińska, *Połackówna Maria (1878–1944)*, PSB t. 27, s. 269–271.

nie tylko w jednym tomie PSB, ale także w pojedynczym biogramie. Aniela Steinsberg¹⁰⁶ określona została w nagłówku jako „advokat” oraz „działaczka społeczna i członkini Komitetu Obrony Robotników”. Podobnie wspomiana wcześniej żona Jerzego Matusa¹⁰⁷ to „członkini trójki Ludowego Związku Kobiet”, a zaraz potem „członek Komendy Batalionów Chłopskich”¹⁰⁸.

Drugi segment biogramu, zasadnicza część biograficzna, w życiorysach kobiet i mężczyzn pozostaje analogiczny. Składa się z części metrykalno-genealogicznej zawierającej informacje o dacie i miejscu urodzenia, rodzicach, edukacji i przebiegu życia. Pojedyncze biogramy kobiet rzadko były przedmiotem rozważań recenzentów PSB, którzy odnosili się do nich hasłowo. Jako dobre teksty chwalono biogram Zofii Kossak-Szczuckiej¹⁰⁹ za właściwe proporcje w ukazaniu pracy literackiej z działalnością polityczno-konspiracyjną w latach II wojny światowej¹¹⁰ czy Malwiny Ogonowskiej¹¹¹ – w opinii Andrzeja Ajnenkiela – będący przykładem wzorowo opracowanej sylwetki animatorki życia kulturalnego we Włoszech¹¹². Kieniewicz docenił biogram Marii Janowskiej¹¹³, a Marian Zgórniak biografię Jadwigi, którą uważał za „małą monografię”¹¹⁴. Sporadycznie pojawiała się merytoryczna krytyka biogramów kobiet pod względem faktografii oraz budowy postaci. Roman Wapiński uważał, że w wielu biogramach kobiecych pojawiały się dysproporcje pod względem długości i szczegółowości biogramów¹¹⁵, a część kobiet zasługiwała jedynie na wzmianki przy innych życiorysach, a nie osobne hasła. Natomiast Dunin-Wąsowicz krytycznie ocenił biogram Aleksandry Piłsudskiej¹¹⁶ autorstwa Andrzeja Garlickiego. Według recenzenta tekst nie uwzględniał w wystarczającym stopniu działalności społecznej i charytatywnej Piłsudskiej, którą uważał za „związaną jak najbardziej ze specyficznymi cechami jej charakteru”¹¹⁷. Merytoryczno-koncepcyjne uwagi wysuwał także Jabłoński. W artykule *Ludzie sceny w dwudziestu pięciu tomach „Polskiego Słownika Biograficznego”* narzekał, że biogramy Antoniny Hoffmanowej, Teresy Palczewskiej i Heleny Modrzejewskiej nie ukazują problemu społecznego awansu aktorek w XIX w.¹¹⁸

Mimo że analiza treści kobiecych biogramów w PSB wykracza poza możliwości tego tekstu, komentarza wymaga pojawiające się w nich zjawisko stereotypizacji kobiecości, polegające na odnoszeniu się do fizjonomii, wykształcenia oraz tzw. kobiecych obowiązków

106 R. Jarocki, *Steinsberg Aniela Zofia (1896–1988)*, PSB t. 43, s. 344–348.

107 J. Hulewicz, *Matus Jerzy*.

108 Ibidem, s. 212.

109 P. Grzegorzczak, *Kossak Zofia (1890–1968)*, PSB t. 14, s. 251–255.

110 J. Hulewicz, *Polski Słownik*, s. 186.

111 N. Canova, *Ogonowska Malwina (1834–1893)*, PSB t. 23, s. 641–643.

112 A. Ajnenkiel, *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIII, „Kwartalnik Historyczny” 1980, r. 87, nr 3–4, s. 688.

113 S. Kieniewicz, *Zeszyt 47 Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1965, r. 72, nr 2, s. 425–428.

114 M. Zgórniak, *Aktualne problemy Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, r. 71, nr 2, s. 621–625.

115 R. Wapiński, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV/2–4, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 188. Jako przykład wymienił biogramy Ireny Kosmowskiej i Zofii Kossak-Szczuckiej-Szatkowskiej. Zob. także m.in. biogram Konstancji, opatki trzebnickiej (M. Biskup, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII/3, zeszyt 58, „Kwartalnik Historyczny” 1968, r. 76, nr 3, s. 718), oraz Anieli Meneskowej i Blanki Mercère (L. Hajdukiewicz, I. Koberdowa, „Polski Słownik Biograficzny”, Tom XX, „Kwartalnik Historyczny” 1977, r. 84, nr 1, s. 170).

116 A. Garlicki, *Piłsudska Aleksandra (1882–1963)*, PSB t. 26, s. 303–304.

117 K. Dunin-Wąsowicz, *Historia najnowsza*, s. 152. Wskazywał także na braki merytoryczne („Nie wspomniano także, że w latach I wojny światowej Aleksandra Piłsudska, wówczas jeszcze Szczerbińska, mieszkała u Perłów i tam w 1918 r. udała się Piłsudski po powrocie do Warszawy z Magdeburga”).

118 Z. Jabłoński, *Ludzie sceny*.

ków. Jest to o tyle ciekawe, że wychodząc poza klasyczną faktografię, biogramy kobiet dotyczą wielu tematów z pogranicza mentalności i obyczajów epoki. Uwagi na temat urody zdecydowanie częściej pojawiają w biogramach kobiet z czasów średniowiecza i epoki nowożytnej (do początków XIX w.) niż bohaterek dwudziestego stulecia, w których biogramach dominuje faktografia, gdyż dostępne fotografie dają możliwość zobaczenia, jak dana osoba wyglądała. Krytycznie o urodzie królowej Anny Jagiellonki napisali Kazimierz Lepszy z Wacławem Sobieskim, twierdząc, że jako kobieta „była przez naturę pozbawiona jakichkolwiek wdzięków i urody”¹¹⁹, a Helena Waniczkówna (Wereszycka) opisała Izabelę Elżbietę Czartoryską: „Zeszepecona ospą, z rzadkimi kosmykami włosów, brzydka, nie podobała się wykształconemu i rojącemu piękne nadzieje młodzieńcowi”¹²⁰. Wiele komentarzy brzmi nieprzychylnie, jak w przypadku Krystyny Eberhardyny, o której Gierowski napisał: „aczkolwiek uchodziła za piękność (była blondynką o niezwykle białej pici [sic!], spokojnych i kształtnych rysach), nie zdołała utrzymać przy sobie małżonka”¹²¹. W świetle biogramów staropanieństwo rysuje się jako wynik braku atrakcyjności fizycznej kobiety, a także źródło wszelkich negatywnych cech osobowości przypisywanych bohaterce. Takie słowa padły na temat Anny Jagiellonki, która rzekomo „zawiedziona w nadziejach na małżeństwo stała się niespokojną, płaczącą i gderliwą, nie tracąc nawet na tronie cech staropanieństwa”¹²². Ponadto w biogramach kobiecych spotyka się tendencję do równoważenia publicznej działalności bohaterki przez informacje o wypełnianiu obowiązków żony i matki oraz posiadaniu uważanych za kobiece cech pobożności i łagodności. Przykładowo w biogramie Anny Dybowskiej autorstwa Adama Skałkowskiego czytamy: „Charakter prawy, męski, żołnierski, pełen godności i dumy narodowej «panny Anny» przy współczującej dobroci przejawiał się w niestrudzonej uczynności”¹²³, a w życiorysie Elżbiety Łokietkówny „Mimo intensywnej działalności puławskiej nie zapomniała [...] o obowiązkach matki. [...] męskie cechy charakteru nie odebrały jej jednak miękkości kobiecej w stosunku do rodziny, otoczenia i poddanych”¹²⁴. Uwagi te nie odnosiły się tylko do kobiet żyjących w czasach, kiedy miały one ograniczone wpływy w sferze publicznej. W „dwudziestowiecznym” biogramie więźniarki Pawiaka Zofii z Wojtkiewiczów Garlickiej¹²⁵ znalazła się informacja, że mimo natłoku pracy zawodowej była wzorową matką i babką, a w wygłaszanych przemówieniach i odczytach „podnosiła wysoką godność macierzyństwa i rolę niewiasty w życiu rodzinnym”. Ponadto pod koniec tekstu wtrącono zdanie, że jako żona „dokładała wszelkich starań, aby stworzyć mężowi Stanisławowi w domu jak najlepsze warunki do pracy naukowej, a w czasie jego nieuleczalnej choroby sercowej była do końca jego życia najlepszą jego lekarką i najczulszą pielęgniarką”¹²⁶. Warto podkreślić, iż w biogramie męża wspomniana została jedynie jako „wybitna lekarka i społeczniczka”. Oczywiście wątek

119 K. Lepszy, W. Sobieski, *Anna Jagiellonka (1523–1596)*, PSB t. 1, s. 128–132.

120 H. Waniczkówna, *Czartoryska Izabela Elżbieta (1746–1835)*, PSB t. 4, s. 241–246. Zob. także K. Lepszy, *Anna Austriaczka (1573–1598)*, PSB t. 1, s. 133, „mała, drobna, lekko przygarbiona blondynka, o ciemnobłękitnych, melancholijnych oczach, nie piękna, lecz ujmująca powierzchownością, odznaczała się wielką żarliwością religijną, graniczącą wręcz z bigoterią”.

121 J. Gierowski, *Krystyna Eberhardyna (1670–1727)*, PSB t. 15, s. 493–494.

122 K. Lepszy, W. Sobieski, *Anna Jagiellonka*, s. 321.

123 Zob. także B. Berger, *Pawińska (Larys-Pawińska) Helena (1878–1964)*, PSB t. 25, s. 407 („W ich pamięci zapisała się jako kobieta wyjątkowego rozumu i pełna uroku”); K. Lepszy, *Anna Austriaczka (1573–1598)* („nad życie towarzyskie i biesiady przekładała ciszę ogniska domowego i kontemplację”).

124 J. Dąbrowski, *Elżbieta (1305–1380)*, PSB t. 6, s. 246.

125 T. Męczkowska, J. Putowska, A. Wrzosek, *Garlicka Zofia (1874–1942)*, PSB t. 7, s. 281–282.

126 Ibidem.

kobiecości pojawia się w biogramach również w kontekście zmiany jej modelu w wyniku przemian społeczno-obyczajowych¹²⁷. Analiza tej problematyki, podobnie jak innych kobiecych wzorów osobowościowych w biogramach, wymaga jednak szerszej, pogłębionej analizy. W uproszczeniu można powiedzieć, że kobiecość w biogramach bywała częściej wyjaśniana niż męskość, tożsama z działalnością publiczną i zawodową mężczyzn, bez potrzeby wspominania obowiązków ojcowskich i mężowskich. Część życiorysową zamykają informacje o dacie i miejscu śmierci (niekiedy wraz z przyczyną zgonu) oraz pochówku i różnego rodzaju odznaczeniach wojskowych i cywilnych. Na koniec pojawiają się informacje o stanie cywilnym, małżonku oraz dzieciach. Wczytując się w biografie kobiet, warto zwracać uwagę na moment urodzenia dziecka, a nawet zacząć lekturę biogramu od tego fragmentu, co może pomóc w analizie aktywności bohaterki.

Ostatni człon biogramu stanowi bibliografia, która z jednej strony jest dokumentacją biogramu, a w szerszym historiograficznym kontekście stanowi źródło informacji o kierunkach i stanie badań w zakresie historii kobiet. Podstawowe różnice między biogramami kobiet i mężczyzn w bibliograficznej części widoczne są przede wszystkim w początkowych tomach w słabszym udokumentowaniu biografii, częściej zasadnicze źródło wiedzy stanowią w nich wspomnienia, informacje ustne bądź pojedyncze nekrologi czy artykuły wspomnieniowe. W mniejszym zakresie biogramy bazują na naukowych opracowaniach, a wiele biogramów jest utkanych z różnych pozycji, wobec braku zasadniczych informacji. W wielu tekstach bibliografia liczy zaledwie kilka wersów, a w niektórych nie wiadomo nawet, w oparciu o jakie źródła powstała.

Zakończenie

Pod względem liczby biogramów kobiet *Polski słownik biograficzny* nie odstaje od większości narodowych słowników biograficznych, co jednak nie świadczy o jego sukcesie. Z pewnością jednak wynik poniżej 10% nie może zadowalać w sytuacji, kiedy kobiety stanowią połowę społeczeństwa. Krytyczna ocena PSB w tym aspekcie jest jednak sprawą złożoną. Pamiętać należy, że zakres haseł w tego typu długofalowych wydawnictwach jest wypadkową wielu czynników, począwszy od zasad wydawniczych po stan badań. Niestety sukcesywnie rozwijana historia kobiet jako odrębna dziedzina nauk historycznych pozostaje współcześnie ukierunkowana na problem płci kulturowej czy kwestii społeczno-obyczajowych, co nie do końca odpowiada biograficznym potrzebom słownika. Wciąż w nauce brakuje wielu istotnych biografii kobiecych, jak choćby Marii Wiśniewskiej-Turzymy, jednej z czołowych działaczek ruchu kobiecego (jej hasło jest już opracowane w PSB). Nie można zapominać, że w ciągu dziewięćdziesięciu lat istnienia sam *Słownik* ewoluował pod względem formy biogramów, odchodząc od formy eseistycznej (popularnej w cza-

127 H. Kirchmayer, *Nałkowska Zofia (1884–1954)*, PSB t. 22, s. 496–500 („proponuje nowy model kobiecości, świadomej siebie, wyzwolonej z dawnych konwencji obyczajowych i podległości mężczyźnie”); I. Wyczańska, *Marrené Waleria (1832–1903)*, PSB t. 20, s. 60–62 („Piórem zwalczała konwencjonalny system wychowawczy”). Motyw Matki-Polki zob.: M. Kukiel, *Czartoryska Anna (1799–1864)*, PSB t. 4, s. 240–241 („Bohaterską siłą ducha przejawiała jako matka, wyprawiając w r. 1848 obu synów do walki, jednego na wojnę włoską, drugiego na spodziewane powstanie. Pisząc w r. 1864 testament, złamana nieszczęściem narodu, dziękowała synowi Władysławowi, którego ofiarna działalność napełniła słodkim zadowoleniem jej serce”).

sach Konopczyńskiego i Kazimierza Lepszego) ku bardziej zunifikowanej i bogatszej źródłowo formie faktograficznej po objęciu redakcji przez Emanuela Rostworowskiego, stając się mimo wszystko balansować między „«granitową solidnością» faktów a «tęczową nieuchwytnością» osobowości, próbując dokładnie zarejestrować wszystkie istotne cechy życia i działań danej osoby, a także uchwycić coś z iskry jej osobowości lub charakteru”¹²⁸. Jak pisał w recenzji, „najbardziej nawet erudycyjnie napisane życiorysy, stanowiące jedynie suche zestawienie faktów, bez ukazania rysów indywidualnych postaci są niczym zaryglowane zamki, do których zagubiono klucze”¹²⁹.

Niestety w kontekście badań nad kobietami nie udało się PSB spełnić ambicji Rostworowskiego, który apelował, aby widzieć w *Słowniku* nie tylko zbiór pojedynczych biografii, lecz zbiór informacji o charakterze masowym, nadających się do socjologiczno-kwantytatywnego opracowania”¹³⁰. Można się jednak zastanowić, czy faktycznie tego „bazodanowego” charakteru oczekuje się wciąż od słowników. Czy są one *de facto*, używając słów Eryka Krasuckiego, pomostem między metodą kwantytatywną a kwalitatywną¹³¹. Pytaniem pozostaje, jaka jest możliwa do osiągnięcia reprezentacja kobiet w wydawnictwach typu „narodowy słownik biograficzny” i czy dla kobiet nie należałoby stosować innych kryteriów kwalifikacyjnych, co z pewnością naturalnie wydłużyłoby proces wydawniczy. Być może warto w przyszłości pomyśleć o „Polskim słowniku biograficznym kobiet”, na wzór tego typu projektów realizowanych w innych krajach.

Niezależnie od przedstawionych niedoskonałości *Polski słownik biograficzny* w wielu aspektach wypada pozytywnie, przez lata będąc jedynym naukowym wydawnictwem biograficznym uwzględniającym losy kobiet. Mimo że szereg biogramów z dzisiejszej perspektywy wymaga uzupełnienia czy wręcz napisania na nowo, stanowią one cenne źródło informacji zarówno w sensie faktograficznym, jak i historiograficznym. Z pewnością cyfrowa wersja PSB otworzyłaby nowe możliwości dla kobiecej biografistyki pod względem uzupełnień pominiętych haseł, treści istniejących biogramów oraz ich przeszukiwania, odkrywając wielopokoleniową historię Polek.

Bibliografia

Źródła

Instrukcja wydawnicza, www.psb.pan.krakow.pl/wp-content/uploads/2023/11/wskazowki_dla_autorow_2.pdf [dostęp 10.01.2024].

Polski słownik biograficzny, t. 1–54, Kraków i in., 1935–2024

Zakład PSB w Krakowie [ZPSB]:

– Materiały redakcji, Lista haseł;

128 V. Woolf, *Granite and Rainbow: Essays by Virginia Woolf*, London 1958, s. 149, cyt. za P. Carter, *The Cultural Journeys of Dictionaries of Biography*, [w:] *True Biographies*, s. 8.

129 J. Molenda, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXI: *wieki XIX i XX*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, r. 85, nr 1, s. 89.

130 Zob. E. Rostworowski, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, r. 80, z. 2, s. 352–359.

131 E. Krasucki, *Dyskusje polskich historyków (krajowych) wokół biografistyki – między „odwilżą” a upadkiem PRL*, „Polish Biographical Studies” 2014, nr 2, s. 26.

– Teczka I, Zasady wydawnictwa Polskiego słownika biograficznego (projekt 1931) ułożony przez Komitet Redakcyjny 1931 r.

Literatura przedmiotu

- Ajnenkiel A., *Polski Słownik Biograficzny, tom XXIII*, „Kwartalnik Historyczny” 1980, r. 87, nr 3–4, s. 667–692.
- Biliński P., *Władysław Konopczyński „boje” o kształt Polskiego słownika biograficznego w latach 1928–1939*, „Klio Polska” 2015, t. 7, s. 107–141.
- Drozdowski M.M., [Recenzja t. 15 PSB], „Kwartalnik Historyczny” r. 79, 1972 nr 2, s. 403–407.
- Dunin-Wąsowicz K., *Historia najnowsza w XXVI tomie Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, r. 91, nr 1, s. 151–154.
- Dworzaczek W., *Polskiego słownika biograficznego tom XIV*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, r. 80, nr 2, s. 383–390.
- Ewan E., *Women and the Biographies of Nations: the Biographical Dictionary of Scottish Women*, [w:] *True Biographies of Nations? The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*, red. K. Fox, [Canberra] 2019, s. 119–138, DOI 10.22459/TBN.2019.07.
- Galos A., *Polski Słownik Biograficzny, tom XIX*, „Kwartalnik Historyczny” 1976, r. 83, nr 1, s. 114–121.
- Grimshaw P., *Female Lives and the Tradition of Nation-Making*, [w:] *National Biographies and National Identity: A Critical Approach to Theory and Editorial Practice*, red. I. McCalman, J. Parvey, M. Cook, Canberra 1996, s. 35–54.
- Hulewicz J., *Polski Słownik Biograficzny, t. XIV/2–4*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 185–187.
- Jabłoński Z., *Ludzie sceny w dwudziestu pięciu tomach „Polskiego Słownika Biograficznego”*, „Kwartalnik Historyczny” 1982, r. 89, nr 1, s. 97–104.
- Kieniewicz S., *Polski Słownik Biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1979, r. 86, nr 1, s. 149–153.
- Kieniewicz S., *Zeszyt 47 Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1965, r. 72, nr 2, s. 425–428.
- Konopczyński W., *O polską biografiją narodową*, „Przegląd Warszawski” 1922, r. 1, nr 5, s. 161–169.
- Kozyra A., *Polki w życiu politycznym Francji w XIX i XX wieku*, red. Z. Judycki, T. Skoczek, Warszawa 2016.
- Krasucki E., *Dyskusje polskich historyków (krajowych) wokół biografistyki – między „odwilżą” a upadkiem PRL*, „Polish Biographical Studies” 2014, nr 2, s. 11–37, DOI 10.15804/pbs.2014.01.
- Lepszy K., *O polską biografiją narodową (Wznowienie polskiego słownika biograficznego)*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, r. 64, nr 3, s. 196–208.
- McCalman I., *Introduction*, [w:] *National Biographies and National Identity: A Critical Approach to Theory and Editorial Practice*, red. I. McCalman, J. Parvey, M. Cook, Canberra 1996, s. i–x.
- Molenda J., „*Polski Słownik Biograficzny*”, t. XXI: *wieki XIX i XX*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, r. 85, nr 1, s. 89.

- Orman E., *Eighty-Five Years of The Polish Biographical Dictionary at 17 Sławkowska Street, Cracow*, „Acta Poloniae Historica” 2020, t. 121, s. 201–225, DOI 10.12775/APH.2020.121.10.
- Ratusiński B., *Nad „Polskim Słownikiem Biograficznym”*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 164–185.
- Romanowski A., *Polski Słownik Biograficzny. Przeszość, terażniejszość, perspektywy*, Kraków 2010.
- Rostworowski E., *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, r. 80, z. 2, s. 352–359.
- Ryszkiewicz A., *Polski Słownik Biograficzny, tom XI*, „Kwartalnik Historyczny” 1966, r. 73, nr 3, s. 775–779.
- Skalska-Zlat M., *Poświęcone kobietom słowniki i biografie zbiorowe wydane w Polsce od 1945 roku*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 347–364.
- Słownik nazw żeńskich polszczyzny*, red. A. Małocha-Krupa, Wrocław 2015.
- Wapiński R., *Polski Słownik Biograficzny, t. XIV/2–4*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, r. 78, nr 1, s. 187–190.
- Warre S., *Why Gender Matters. Fostering Diversity in the American National Biography with Lessons Learned from „Notable American Women”*, [w:] *True Biographies of Nations? The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*, red. K. Fox, [Cannberra] 2019, s. 101–118, DOI 10.22459/tbn.2019.06.
- Warren Ch.N., *Historiography’s Two Voices: Data Infrastructure and History at Scale in the Oxford Dictionary of National Biography (ODNB)*, „Journal of Cultural Analytics” 2018, t. 3, nr 1, s. 1–31, DOI 10.22148/16.028.
- Zgórniak M., *Aktualne problemy Polskiego słownika biograficznego*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, r. 71, nr 2, s. 621–625.

dr **Agata Barzycka-Paździor** – doktor nauk historycznych, adiunkt w Instytucie Historii im. T. Manteuffla PAN, redaktorka „Polskiego słownika biograficznego”, wiceprzewodnicząca Komisji Biograficznej PAU.

e-mail: barzycka@ih.pan.krakow.pl

Data zgłoszenia artykułu: 2 lutego 2024

Data przyjęcia do druku: 17 września 2025